

REDACTIONEEL

Sinds enige tijd is er in Nederland sprake van een toenemende belangstelling voor 'oral history'. 'Oral history', voor welke term nog geen Nederlands equivalent gangbaar is, houdt zich bezig met mondelinge bronnenmateriaal. Dat kan variëren van mondelinge overleveringen tot interviews, waarbij de historicus zelf eventueel als interviewer kan optreden. In dit themanummer van Groniek willen wij een indruk geven van de mogelijkheden en moeilijkheden, die het gebruik van mondelinge bronnen met zich meebrengt. Voor de mensen, die zich verder in de problematiek van 'oral history' willen verdiepen, verwijzen wij naar het boek van Paul Thompson The voice of the past - Oral History, dat in 1978 verscheen en geldt als de publicatie die het onderwerp het meest omvangrijk behandelt. In deze inleiding willen wij enkele opmerkingen maken over de hernieuwde belangstelling voor mondelinge bronnen, over de wijze waarop men dit bronnenmateriaal kan indelen en over de subjectiviteit van de bron.

Vrijwel alle artikelen, die het onderwerp 'oral history' behandelen, maken er terloops melding van, dat de voorvaders van de huidige historici, zoals Herodotus en Thucydides, ook al gebruik maakten van mondelinge bronnen. In dit themanummer onderwerpt Ignace Hendriks Herodotus' mondelinge bronnenmateriaal aan een nadere beschouwing.

Tussen het werk van Herodotus en het boek van Paul Thompson liggen echter zo'n 2500 jaar geschiedenis en geschiedsschrijving. Thompson noemt in zijn boek talloze voorbeelden, die ons duidelijk maken dat in die periode historici vaak dankbaar gebruik hebben gemaakt van mondelinge mededelingen. Toch is in de loop der tijd de belangstelling voor mondelinge bronnen afgenomen. De oorzaak hiervoor ligt onder meer in de ontwikkeling van de boekdrukkunst. Hoe langer hoe meer schriftelijk bronnenmateriaal werd op grotere schaal verspreid. Bovendien werd in de negentiende eeuw het geschiedonderzoek tot een wetenschap verheven en ging het ideaal van de objectiviteit overheersen. Het bronnenmateriaal werd gesystematiseerd, in archieven ondergebracht en de publicaties werden van annotaties voorzien. De mondelinge bronnen werden als betrekkelijk onbetrouwbaar gezien en daarom vrijwel geheel uit het onderzoek gebannen.

Pas na de Tweede Wereldoorlog nam de belangstelling onder historici voor mondelinge bronnen weer toe. In 1948 werd in de Verenigde Staten de 'American Oral History Society' onder leiding van Alan Nevils aan de Columbia University in New York opgericht. In de jaren zestig vond dit voorbeeld navolging in verscheidene Europese landen. Anno 1979 is in Nederland uiteindelijk ook een vereniging in oprichting. Voor meer informatie over de situatie in Nederland verwijzen wij naar de artikelen van Jaap Talsma en Homme Wedman, die in dit themanummer zijn opgenomen.

De hernieuwde belangstelling voor mondelinge bronnen heeft verschillende oorzaken.

De opkomst van de telefoon en de snellere vervoersmogelijkheden van mensen hebben ertoe geleid dat het schriftelijk materiaal relatief afnam. Bovendien worden veel historici die zich bezig houden met de eigentijdse geschiedenis belemmerd door het feit dat veel archieven nog gesloten zijn. Daarnaast wijst Thompson in zijn boek op de verandering van sommige schriftelijke documenten. Elke minister en diplomaat weet dat door hem geschreven documenten in archieven worden opgeborgen en later door historici worden bestudeerd. Teneinde een ongunstige beoordeling te voorkomen, worden de documenten steeds "zorgvuldiger" en formeler opgesteld, waardoor de werkelijkheid middels deze documenten moeilijker te reconstrueren is.

Maar er zijn nog meer redenen voor de hernieuwde belangstelling in het gesproken woord.

Het streven naar objectiviteit binnen de wetenschap werd gerelativeerd. Dit zorgde ervoor, dat de a priori als te subjectief beoordeelde mondelinge bronnen een nieuwe kans kregen. De opkomende sociale geschiedenis zag en ziet zich telkens weer geconfronteerd met een gebrek aan bruikbaar schriftelijk bronnenmateriaal. De

radio en televisie scheppen dagelijks nieuwe mondelinge bronnen voor de geschiedkundigen.

Ook heeft de ontwikkeling van de bandopname-apparatuur een belangrijke rol gespeeld. Vroeger was men afhankelijk van notities, die tijdens het gesprek waren gemaakt of van het verslag van een stenograaf. Ongewilde fouten in het schriftelijk verslag waren moeilijk te achterhalen. Geluidsbanden, die alles woordelijk vastleggen, inclusief de "uh's" en "ah's", maken de historicus veel controleerbaarder.

De mondelinge bronnen kan men op verschillende wijze onderscheiden: namelijk naar vorm, naar functie binnen het onderzoek en naar het doel, waarvoor ze gebruikt worden.

vorm

Wat betreft de vorm kan de bron bestaan uit een mondelinge overlevering. In samenlevingen waar het schriftelijk vastleggen vangebeurtenissen op grote schaal gebeurt, zijn deze ogenschijnlijk van minder belang. Maar voor iemand, die zich bezighoudt met de geschiedenis van een familie, een buurt, eendorp of een streek, kunnen ze van onschatbare waarde zijn. Veel baat hebben bijvoorbeeld de antropologen bij mondelinge overleveringen. Zo kennen sommige Afrikaanse stammen, die geen schriftcultuur kennen, personen die de geschiedenis van een stam onthouden en doorgeven aan een stamlid van de volgende generatie. Overigens zijn antropologen het onderling niet eens waar precies de betrouwbaarheid van deze overleveringen ophoudt.

Een andere vorm waarin mondelinge bronnen voorkomen, wordt gekenmerkt door het gegeven dat de onderzoeker op geen enkele wijze betrokken is bij het vastleggen van die bron. Hieronder vallen niet alleen alle radio- en televisieopnames, die bewaard gebleven zijn, maar ook veel interviews, die door de Amerikaanse documentatiecentra verzameld zijn. In de VS worden namelijk vaak "belangrijke" personen in opdracht van een 'Oral History Society' geïnterviewd over hun verleden. De geluidsband, en het eventueel gemaakt, door de geïnterviewde goedgekeurde transcript, wordt opgeborgen in de hoop dat een historicus het later kan gebruiken.

Als derde vorm kunnen die interviews beschouwd worden, die door de onderzoeker afgenomen zijn. Bij dergelijke interviews hebben het "vrije-attitude model", waarbij de vragensteller slechts de thema's aangeeft, waarover gesproken wordt en het "informatiemodel", waarbij de interviewer bewust poogt bepaalde informatie boven tafel te krijgen, de voorkeur. Het "directieve model", een hardere vorm van het informatie-model en het "debat-model", waarbij vragensteller en geïnterviewde als twee gelijkwaardig discussierende partners optreden, wordt vooralsnog bewust gemeden door de 'oral historians'.

Het interviewen is niet alleen een kwestie van het verzamelen van informatie, maar heeft ook sterke ethische aspecten. De interviewende historicus verkeert met levende mensen en niet met dode letters en mag zijn handelwijze daarop bij voorkeur aanpassen. Het artikel 'Wordt U al verhoord' van Barbara Henkes en Fré de Boer in dit themanummer gaat daar verder op in.

functie

Een tweede onderscheid in de mondelinge bronnen heeft betrekking op de functie die zij in het onderzoek vervult. De bron kan dienen als een aanvulling op het schriftelijk materiaal en zodoende lacunes in het onderzoek opvullen. Ook kan zij een corrigerende functie vervullen. Zo ontdekte Christopher Storm-Clark na een aantal interviews met ex-mijnwerkers, dat de 'Colliery Wage Books' een volstrekt verkeerd beeld gaven van de inkomsten van de individuele mijnwerkers. Variabele arbeidstijden en een complex systeem stukwerk van groepen, zijn er de oorzaak van dat men voor 1914 niet kan spreken van een standaardinkomen voor de individuele mijnwerker, iets waar men wel van uitging, alvorens op deze wijze het tegendeel werd bewezen.

Tenslotte kan het bronnenmateriaal ook een primaire functie vervullen bij het onderzoek, dat wil zeggen dat men zich bij gebrek aan schriftelijk materiaal moet baseren op mondelinge bronnen. Hoewel niet uit een strikt vakhistorisch oogpunt samengesteld, kan het boek van Jos Bours e.a., Mijnwerkers, verhalen om te onthouden, een indruk geven, welk materiaal men op deze wijze kan verzamelen.

Bij de geschiedschrijving van de 'vergeten groepen', beter bekend als emancipato-

rische geschiedschrijving, kan het mondelinge bronnenmateriaal ook nieuwe mogelijkheden openen. Niet alleen biedt het een oplossing voor het gebrek aan schriftelijk materiaal over deze groepen, maar geeft het ook tegenwicht aan de veelal misleidende officiële documenten. Homme Wedman laat in het artikel 'Verdachte Bron' zijn gedachten onder andere over de emancipatorische geschiedschrijving gaan. Echter op een wijze die de meerderheid van de redactie weinig inhoudelijk kritisch en onterecht vindt.

doel

Het derde onderscheid in het mondelinge bronnenmateriaal heeft betrekking op het doel van het onderzoek. Vaak hebben interviews een autobiografisch doel. Zo bijvoorbeeld de al eerder in dit artikel genoemde Amerikaanse interviews met "belangrijke" personen. In dit themanummer kan men in het artikel over het echtpaar Ploeger een voorbeeld vinden van een ego-document.

Het onderzoeksdoel kan ook het maken van een biografie zijn. Homme Wedman, die bezig is met een onderzoek naar het leven van Christiaan Cornelissen, heeft bijvoorbeeld veel baat bij het interviewen van mensen die de persoon in kwestie gekend hebben. Het levert hem informatie op, die normaal niet te achterhalen was geweest. Verder zijn er ook onderzoeken die niet op een persoon, maar op een gebeurtenis gericht zijn en waarbij veelal de beleving van de gebeurtenis door de geïnterviewde een belangrijke rol kan spelen.

Gebrek aan schriftelijk materiaal leidt bij dit soort onderzoeken tot de noodzaak van het verzamelen van mondelinge bronnen. Voorbeelden hiervan zijn het onderzoek van Marjan Schwegman naar de rol van vrouwen in verzetsorganisaties in '40-'45 en het onderzoek van Orvar Löfgren naar het proces, waarbij de Zweedse arbeidersklasse de waarden en normen van de bourgeoisie overnam.

subjectiviteit

Evenals bij schriftelijke bronnen, hebben we ook bij mondelinge bronnen te maken met vragen, die betrekking hebben op de subjectiviteit van de bron, of eigenlijk met de subjectiviteit van diegene die de bron scheidt. Als we de eerder gemaakt dieldeling in de vorm van de mondelinge bron aanhouden komen we tot het volgende overzicht.

Bij mondelinge overleveringen kunnen er in de loop der tijd vertekeningen ontstaan. Vaak wordt de inhoud aan de nieuwe omstandigheden aangepast. Thompson noemt in zijn boek bijvoorbeeld oude kinderliedjes, die als verhaal dezelfde strekking hebben, maar in verschillende streken niet meer exact identiek zijn. Er kan ook een vervorming van het tijdsperspectief ontstaan, zowel in de volgorde van de gebeurtenissen als in het besef van de tijdsafstand tussen de gebeurtenissen. Een voor de hand liggende methode om dit te controleren is het naast elkaar leggen van verschillende versies van de mondelinge overlevering.

Wat betreft de tweede vorm van de mondelinge bronnen, de opnames van radio en televisie, zitten we een vergelijkbare situatie als wanneer we bijvoorbeeld dag- en weekbladen gebruiken als bronnenmateriaal. Voor bronnenkritiek kan men dan ook daar te rade gaan.

Anders wordt het wanneer de historicus zelf als interviewer optreedt. Niet alleen verwerkt hij zijn bron in zijn onderzoeken, maar is hij ook medeschepper van deze bron en kan hij daardoor een extra stempel drukken op zijn onderzoek. Men zou kunnen spreken van een 'dubbele subjectiviteit'. Daarnaast speelt ook de subjectieve beleving van het verleden door de geïnterviewde een rol. De vragensteller komt hetzelfde probleem tegen als bij de mondelinge overlevering: vervorming van het tijdsperspectief. Bovendien blijkt het geheugen niet zonder meer alle opgeslagen informatie te kunnen reproduceren. Veel kan echter ondervangen worden door de geïnterviewde met de juiste vragen te benaderen. Uitwisseling van opgedane ervaringen tijdens het interviewen en het opzetten van interviewcursussen is daarom de meest belangrijke manier om tot een bruikbare bronnenkritiek te komen en om voldoende vaardigheid te krijgen in het interviewen. Ook de documentatie en opslag van geluidsbanden is van essentieel belang. Dan gaat niet langer waardevol materiaal nodeloos verloren, maar voldoet de historicus ook aan de eisen van de controleerbaarheid van de bron. Daarbij moet men maar voorlief nemen dat sommige bandopnames pas na verloop van tijd door de betrokkenen worden vrijgegeven.